Uzanțe si legi lingvistice. Un caz particular: doamna președintă

Monica BORȘ

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: cristinamonicabors@yahoo.com

Linguistic Uses and Laws. A Particular Case: Mistress President

The present article is focused on the probem of the accordance of the adjective with the noun in contemporary Romanian language - namely on the peculiar case of such structures as „doamna președintă" or „doamna președinte" („mistress president"). The author takes into account both the vernacular use of the syntagm and the recommendations of the Romanian Academy, as formulated *verbatim* in theoretical papers or as indicated in the so-called DOOM (the normative dictionary issued under the supervision of th Academy). The case is interesting not only under grammatical aspect, but also as it comes under the stipulations of political correctness.

Keywords: contemporary Romanian language, linguistic tendencies, „doamna președintă", Romanian Academy, political correctness

Articolul de față a pornit de la o polemică legată de forma de feminin a cuvântului *președinte*, de la teoriile lingvistice vehiculate în legătură cu cuvintele care desemnează o funcție de conducere (*rector*, *decan*, *director* etc.): superioritatea masculinului și recomandarea utilizării lui, invocarea unor demarcări semantice între forma de masculin și cea de feminin, rezerve față de forma de feminin, și, în rezumat, normative care se situează de partea unei atitudini reformatoare sau, care dimpotrivă, încurajează forma deja fixată printr-o îndelungată tradiție lingvistică. În ciuda a numeroase reforme ortografice, problema formării cuvintelor feminine care denumesc profesii sau demnități, semnalată încă de Al. Graur, în *Tendințele actuale ale limbii române* ("se folosește masculinul pentru feminin"[1]) și de Mioara Avram, în *Gramatica pentru toți* (există "o puternică tendință de neglijare a distincției de gen/sex la numele de persoane, ceea ce se oglindește în folosirea numelor de persoane cu anumite ocupații sau titluri în forma de masculin cu referire la femei, chiar atunci când există un feminin corespunzător"[2]) încă este controversabilă.

Pentru simplificarea discuției, ar trebui să avem în vedere următoarele considerente:

Forma de feminin a cuvântului *președinte* există. Pentru că limba este un organism viu, ea reflectă modificările care apar în societate - apariția unei noțiuni noi este însoțită de cuvântul care o desemnează. În această perspectivă, cuvântul *președintă* există, este înregistrat atât în DOOM-ul din 2005, p. 634, cât și în *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, din 2012, p. 870, unde accepțiunile semantice (1. persoană care conduce un organ de stat, o instituție, o organizație de stat, o asociație; persoană care prezidează o adunare, o dezbatere, o comisie etc.; prezident. 2. denumire oficială dată șefului de stat al unor republici. (din fr. *président*, lat. *praesidens*, *-ntis* (după *ședea*)" sunt însoțite de precizarea că acest cuvânt are atât forme de masculin cât și de feminin.

În lucrarea sa, Cuvintele limbii române între corect și incorect, Mioara Avram afirmă cu fermitate: "De câte ori există o formație feminină este recomandabilă folosirea acesteia, nu a masculinului corespunzător și nici a compuselor greoaie cu *femeie*: deci *cercetătoare*,

ingineră, *profesoară*, *scriitoare*, *astronaută*"[3]. De reținut că lucrarea Mioarei Avram apare în 2001, așadar cu patru ani înaintea ediției a doua a DOOM-ului care va impune cuvântul *astronaut*, în prima ediție a DOOM-ului (la a cărui elaborare contribuise și prestigioasa Mioara Avram) nefiind înregistrat; faptul că autoarea înțelege să-l "legalizeze" este semnul unei profunde înțelegeri a dinamicii limbii, care presupune și faptul că un cuvânt intrat în uz trebuie să intre și într-o legalitate lexicografică.

Președintă face parte din seria de cuvinte care denumesc profesii sau demnități și care au corespondente feminine, spre deosebire de altele ca *decan, rector*, *lector*, *prefect*, *ministru, manager* (pe acestea *Gramatica limbii române* le consideră epicene[4]).

Prin modul lui de formare este "în firea limbii române"[5], așa cum afirmă Mioara Avram, integrând formele *președinte-președintă* într-o serie de exemple relevante pentru materializarea opoziției masculin/feminin prin sufixe speciale.

Ceea ce intrigă este că, în ciuda celor prezentate, cuvântul nu este folosit sau este folosit cu rezerve. Teama de a folosi cuvântul, deși el există în dicționare, poate fi pusă și pe seama unei specializări semantice prin care se distinge masculinul de feminin, deși dicționarele explicative nu furnizează astfel de delimitări. Gligor Gruiță numește aceste fenomene "utilizări diferențiate" și oferă mai multe exemple în *Gramatica* sa *normativă*[6]: secretară a unei școli, dar secretar de stat în cadrul Ministerului Învățământului, asistentă medicală, dar asistent universitar. Utilizarea masculinului sau a femininului în funcție de rangul persoanei într-o ierarhie este sesizată și în cazul cuvântului *președintă*: astfel se utilizează femininul într-un context ca "președinta comitetului de părinți" și masculinul într-un exemplu în care cuvântul desemnează o funcție publică[7]. În *Moda lingvistică 2007*, Gligor Gruiță explică această "superioritate semantică" a masculinului, într-un capitol intitulat sugestiv: *Se poartă masculinul*. Astfel, substantivele feminine care denumesc demnități sau profesii au fost obținute prin derivare: "titlurile, gradele, funcțiile, profesiile amintite au fost multă vreme, un apanaj al bărbaților", întâi apărând cuvântul *avocat*, și abia apoi, *avocată*, cuvânt format prin moțiune[8].

Lucrurile se complică (sau, dimpotrivă, se simplifică în favoarea folosirii femininului) în momentul în care aceste forme de masculin, considerate mult mai curtenitoare din punct de vedere lingvistic, nu pot fi utilizate în anumite contexte. În cartea citată, reputatul lingvist oferă foarte multe exemple de acest fel, unele de o "gramaticalitate îndoielnică"[9] (sublinierile îi aparțin autorului):

"*Ministrul Integrării*, Hildegard Puwak, *a fost atacat* de către liderii...".

"*Președintele Floarea Grosu* a infirmat zvonurile conform cărora ar fi făcut vreo sesizare către PNA sau alte instituții subordinate Ministerului Justiției, precizând că *a fost solicitată de PNA* pentru înaintarea unor documente contabile ce privesc Tribunalul și că *a fost chemată...*"

altele de-a dreptul hilare:

"*Christian Sabbagh* s-a logodit cu *purtătorul de cuvânt* al Poliției Capitalei";

"*Fostul prim-ministru* conservator al Marii Britanii, Margaret Thatcher a participat joi la ceremoniile funerare ale *soțului său, Denis,* și părea extrem de afectată".

În concluzie, trebuie făcute următoarele delimitări:

Singurul argument de natură lingvistică prin care s-ar putea justifica primatul formei de masculin asupra celei de feminin este că masculinul este un termen generic, încorporant, pe când femininul ar putea fi discriminator[10].

Absolutizarea folosirii formei de masculin nu are acoperire în contexte ca:

Președintele CJ, Ioana Popescu, a fost informată ...

Tânăra președinte a participat la festivitate.

Astfel de construcții devin inacceptabile, deoarece nu respectă nici normativele care prevăd acordul în funcție de genul gramatical[11], dar nici genul natural (ceea ce ar fi făcut mai natural și enunțul) al cuvântului.

Ca să rezumăm:

Dacă utilizarea masculinului este justificată de conferirea unui grad de respect mai mare (cum s-a văzut, nu neapărat din considerente lingvistice; nu există nicio explicație pentru care cuvântul *președinte* ar putea conține, în sine, un grad mai mare de respect decât cuvântul *președintă*; în acest caz, apelativul *doamnă*, care prin însuși conținutul său semantic exprimă respect, se utilizează doar pentru dezambiguizare?), într-un context în care am de ales între:

Presedintele Ioana Popescu a fost informat(ă) (?) și

Președinta Ioana Popescu a fost informată.

simțul meu lingvistic, nu neapărat de filolog, cât de de vorbitor de limbă română, va alege a doua variantă. Folosirea diferențiată generată de context se impune cu necesitate, iar acordul trebuie făcut în funcție de genul gramatical (care, în cazul de față, coincide cu genul natural) al referentului.

2. Limba este un fenomen dinamic, în continua schimbare. Apariția unei funcții politice exercitată de o femeie determină apariția corespondentului feminin al cuvântului care semnifica (înainte) o funcție ocupată doar de bărbați. În perspectiva disputelor lingvistice legate de profesii, Rodica Zafiu[12] are în vedere echivalentul feminin al cuvântului *ministru*, compară situația acestui cuvânt în limba română și în alte limbi romanice. Chiar dacă forma *ministră* (formată prin moțiune) nu există înregistrată în dicționare, ea pare să se impună în uz; faptul că există forme oficiale (*ministru*, *doamna ministru*), standard-colocviale (*ministra*) sau peiorative (*ministresa*), este o dovadă a evoluției limbii.

3. Apariția atâtor *Îndreptare ortografice* și dicționare normative și corective (de exemplu, DOOM 1 în 1982 și DOOM 2 în 2005) este o dovadă a receptivității forurilor lingvistice superioare față de uzul lingvistic. Gradul de receptare a inovației lexicale de către vorbitori nu este direct proporțional cu gradul de acceptare și de consemnare a cuvântului nou în dicționar, dar determină intrarea lui în legalitate. Forța coercitivă exercitată de uzajul lingvistic determină apariția modificărilor în lucrările normate.

Așadar, viitorul acestor cuvinte va fi hotărât de evoluția continuă a limbii. În acest sens, Gligor Gruiță spunea că "lucrurile sunt în mișcare, nu sunt așezate, iar o prognoză ar implica prea multe riscuri. E de presupus totuși că, la substantivele care au o pereche feminină cu bună circulație (*profesoară*, *președintă*, *judecătoare*, *directoare* etc.), asocierea cu masculinul (*doamna președinte* etc.) nu va mai fi prea multă vreme încurajată. O femeie la Cotroceni, de pildă, ar putea înclina balanța în favoarea femininului (*doamna președintă*). Nici mass-media, nici elitele politico-administrative nu vor putea neglija presiunea uzului general"[13]. Cu acest din urmă argument ieșim de sub incidența bănuielii de militantism lingvistic feminist, tocmai pentru că vine din partea unui lingvist (cuvânt în care genul gramatical coincide cu cel natural).

Dovadă că lucrurile "se mișcă" (apariția noțiunii determină apariția cuvântului) este că, relativ recent (prin 2014) în *Le Figaro* a apărut o astfel de "discuție filologică" încheiată cu sancționarea unui deputat francez pentru că i s-a adresat președintei de ședință cu titulatura: "doamna președinte" și nu "doamna președintă", "«madame le président» et non pas «madame la présidente»"[14], deoarece exista o decizie în cadrul Adunării Naționale, cu privire la obligativitatea folosirii formei de feminin a cuvintelor care desemnează funcții exercitate de femei în Parlamentul de la Paris. În replică la "doamna președinte" a lui Julien Aubert, Sandrine Mazetier i-a replicat cu ironie: «monsieur la députée vous étiez la dernière oratrice inscrite, la discussion générale est close ...». Strategia de care uzează Sandrine Mazetier, pentru a-l pune pe colocutor într-o situație lingvistică în care să nu se regăsească (deși deputatul făcea apel la regulile gramaticale impuse de Academia Franceză) sunt cele șase morfeme de feminin (*la*, députée, *la*, dernière, ora*trice*, inscrite). Aceste mărci gramaticale ale femininului (dintre care cinci sunt și mărci fonetice), puse în relație cu cuvântul "monsieur" pe care îl neutralizează prin ironie lingvistică, reprezintă o formulare clară a necesității respectării genului natural al referentului.

Ce învățăm din această "discuție filologică"? Că uzul este impus de simțul vorbitorului de a se percepe într-o situație de confort lingvistic și conformă cu spiritul limbii, cu tradiția lingvistică (care cere ca un cuvânt să se adapteze la realitățile fonetice, gramaticale ale limbii) și cu realitatea extralingvistică. Din această perspectivă, uzul ar putea fi tradus ca simț al vorbitorului care acceptă sau respinge un anumit cuvânt, deoarece îl percepe ca fiind (ne)natural sau (ne)conform cu spiritul limbii sale.

Aș încheia spunând că, în cazul chestiunii litigioase a cuvântului *președintă*, nu există motive care să justifice indiferența lingvistică în care este menținut un cuvânt existent de atâta timp în dicționare explicative și normative. Lucrurile "se mișcă" nu numai din punctul de vedere al apariției lui în limbă, dar și din acela al înregistrării în lucrări lexicografice. O analiză a intrărilor acestui termen în dicționare ar releva că este prezent încă din *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*[15]din 1931 când Candrea înregistrează forma de feminin *prezidentă* (forma *președinte* este considerată incorectă, iar trimiterea se face la *prezident, -ă*). Este un progres lingvistic de la *Dicționarul universal al limbii române* din 1896 a lui Lazăr Șăineanu, unde apărea doar forma de masculin[16]. Apare apoi în *Dicționarul limbii române literare contemporane* din 1957, în *Dicționarul limbii române moderne*, din 1958, în toate dicționarele explicative ale lui lui Vasile Breban, în *Micul dicționar academic* din 2003, la precum și în cele două dicționare normative și corective DOOM 1 (la pagina 485) și DOOM 2 (Redăm mai jos toate referințele bibliografice și pagina la care apare cuvântul)[17].

Ne aflăm în situația în care avem cuvântul, dar nu-l folosim, avem contexte în care alegem să folosim forma de masculin sau de feminin, ca urmare a uzanței, tradusă ca reflex al gândirii sociale. În termeni juridici, stabilim un soi de jurisprudență, de reglementare a unei situații în care legea nu prevede o modalitate concretă de rezolvare. Iar în lipsa unei reglementări clare, uzanța a ajuns să funcționeze ca regulă. Longa diuturna inveterata consuetudo.

Note:

1. Al. Graur, *Tendințele limbii române*, Editura Științifică, București, 1968, p. 258.
2. Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, București , 2001, p. 55.
3. *Idem*, *Cuvintele limbii române între corect și incorect*, Cartier, 2001, p. 113
4. *Gramatica limbii române*. I *Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, 2008, Academia Română, Institutul de lingvistică "Iorgu Iordan-Al. Rosetti", p. 67.
5. Mioara Avram, *op. cit*., p. 113.
6. Gligor Gruiță, *Gramatică normativă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 89.
7. *Idem*, *Moda lingvistică 2007. Norma, uzul și abuzul,* Paralela 45, Pitești, 2006, p. 77.
8. *Ibidem*, p. 70; Rodica Zafiu, *Ministră, ministreasă, ministroiacă* în http://www.romlit.ro/ministr_ministreas_

ministroaic: "În limbile care au gen gramatical şi terminaţii specifice, multe din denumirile funcţiilor din instituţiile moderne au avut iniţial doar formă masculină".
9. Gligor Gruiţă, *op. cit.*, p. 72.
10. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 113: "în anumite situaţii se impune folosirea masculinului ca termen generic faţă de femininul specializat: când se spune că într-o fabrică sunt atâtia *ingineri* sau *muncitori*"; Gligor Gruiţă, *op. cit*, pp. 70-71: în exemplul *Avocaţii câştigă bine*, femininul nu este exclus, spre deosebire de *Avocatele câştigă bine*, cu referire doar la persoanele de gen feminin.
11. Mioara Avram, *op. cit.*, p.108: acordul corect între adjectiv şi numele care prezintă contradicţii între genul natural şi cel gramatical este: *Santinela a fost găsită rănită. Pe călăuză am plătit-o*. Gligor Gruiţă în *op. cit*, p. 72, menţionează situaţia când substantivele masculine cu referent feminin sunt subiecte, complemente directe, regente ale unor atribute adjectivale, devenind "iradiante ale masculinului în enunţ" şi astfel fac contradicţia "şi mai pregnantă".
12. Rodica Zafiu, *Ministră, ministreasă, ministroiacă* în http://www.romlit.ro/ministr_ministreas_ministroaic:
13. Gligor Gruiţă, *op. cit.,* p. 78.
14. http://www.lefigaro.fr/politique/le-scan/citations/2014 /10/07/25002-20141007ARTFIG00046-madame-le-president-insiste-a-l-assemblee-un-depute-ump-il-est-sanctionne.php
15. *Dicţionarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*. Partea I. *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I-Aurel Candrea. Partea a II-a. *Dicţionar istoric şi geografic universal* de Gh. Adamescu, Editura "Cartea Românească" S.A., Bucureşti, 1931, p. 999
16. Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, Copyright by Mydo Center, 1997, p. 696.
17. *Dicţionarul limbii române literare contemporane,* Academia R.P.R., Editura Academiei R.P.R., 1957, vol. al III-lea, p. 556; *Dicţionarul limbii române moderne*, Editura Academiei R.P.R., Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1958, p. 658; *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R.S.R., Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Bucureşti, 1975, p. 740; *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, p. 845; *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998, p. 845;Vasile Breban, *Dicţionar al limbii române contemporane de uz curent*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 465-466; Vasile Breban, *Dicţionar general al limbii române*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 822; Vasile Breban, *Dicţionar general al limbii române*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1992, p. 815; Vasile Breban, *Mic dicţionar al limbii române*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 520; *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Editura Academiei R.S.R.,Bucureşti, 1982, p. 485; *Dicţionarul limbii române pentru elevi*, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, p. 651; *Micul dicţionar academic*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003, vol. III . Literele *I-Pr.*, p. 1242; *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005, p. 634

Bibliography:

Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi / Grammar for All*, Editura Humanitas, Bucureşti , 2001.

Vasile Breban, *Dicţionar al limbii române contemporane de uz curent / Dictionary of Contemporary Romanian Language of Current Usage*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980

Vasile Breban, *Mic dicţionar al limbii române / Small Dictionary of Romanian Language*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Dicţionarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească" / The Encyclopaedic Illustrated Dictionary „The Romanian Book". Partea I. *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi / The Dictionary of Romanian Language from the Past and from Today* de I. Aurel Candrea. Partea a II-a. *Dicţionar istoric şi geografic universal / Universal Geographical and Historical Dictionary* de Gh. Adamescu, Editura "Cartea Românească" S.A., Bucureşti, 1931.

Dicţionarul explicativ al limbii române / The Explanatory Dictionary of Romanian Language, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, 1998

Dicţionarul limbii române literare contemporane / The Dictionary of Contemporary Literary Romanian Language, Academia R.P.R., Editura Academiei R.P.R., 1957, vol. al III-lea.

Dicţionarul limbii române moderne / The Dictionary of Modern Romanian Language, Editura Academiei R.P.R., Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1958

Micul dicţionar academic / The Small Academic Dictionary, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2003, vol. III . Literele *I-Pr.*, p. 1242;

Al. Graur, *Tendinţele limbii române / The Tendencies of Romanian Language*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Gramatica limbii române. I *Cuvântul / The Grammar of Romanian Language. I. The Word*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, Academia Română, Institutul de lingvistică "Iorgu Iordan-Al. Rosetti".

Gligor Gruiţă, *Gramatică normativă / Normative Grammar*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române / The Universal Dictionary of Romanian Language*, Copyright by Mydo Center, 1997.